

Kitâbiyat Book Reviews

The Idea of the Muslim World: A Global Intellectual History

Cemil Aydın

Cambridge, MA & London, England: Harvard University Press, 2017, 293 sayfa

ISBN 9780674050372

İslam Dünyası Fikri: Küresel Bir Entelektüel Tarih Çalışması

Cemil Aydın

İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2021, 336 sayfa

ISBN 9786254492969

Dünyanın dört bir yanına dağılmış, farklı dilleri konuşan, farklı etnik kökenlere ve kültürlere sahip Müslümanları bir arada tutan bir üst siyasî birlik gerçekten var mıdır? Böyle bir siyasî birlik mevcut ise ne zaman ve nasıl ortaya çıkmıştır? Alfa Yayıncılık tarafından 2021’de *İslam Dünyası Fikri* başlığı ile Türkçe’ye de kazandırılan Cemil Aydın’ın 2017’de yayımlanmış *The Idea of the Muslim World* eseri işte bu sorulardan hareketle başlamaktadır. Oldukça iyi yazılmış, hem akademisyenlerin hem de daha geniş kitlelerin rahatlıkla okuyup istifade edebileceği bu eserde Aydın, modern bir fenomen olarak nitelendirdiği İslam dünyası fikrinin kökenlerini anlatmakta ve bu fikrin ortaya çıkışının arkasındaki hem harici hem de dâhilî sebepleri dikkatli bir şekilde izah etmektedir. Bu vesileyle kitap hem literatürdeki özcü ve indirgemeci “Müslümanların farklılığı” argümanlarını hem de özellikle İslamcı söylemlerde hâkim olan “Müslümanların birliği” argümanlarını karşısına alarak nüanslı bir anlatı sunmaktadır. Bunlara karşılık daha çoğulcu perspektiften bir okuma yapan Aydın, Müslüman topluluklarını bugün de “İslam dünyası” gibi

tekdüzeleştirilen bir kavramla açıklamanın hatalı olduğu, bunun yerine dolaylı olarak Müslümanların çoğulcu ve kendi içlerindeki farklılıklarının ön plana çıkarıldığı bir çerçevede okunması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.

Cemil Aydın'ın kitaptaki temel argümanı iki noktada özetlenebilir. Birincisi, İslam dünyası fikri modern bir fikirdir. Buna göre ne İslam dünyası benzeri bir kavram İslam tarihinde bu şekilde kullanılmıştır ne de bu kavram "ümme" kavramının karşılığıdır. "Küresel bir siyasî topluluğa bağlı olma" anlamı taşıyan İslam dünyası fikri XIX. yüzyılın ikinci yarısında gelişmiş ve dünya savaşları ile Soğuk Savaş dönemlerinde yeniden üretilerek varlığını sürdürmüş ve etki alanını arttırmıştır.

Kitabın ikinci temel argümanı da bu İslam dünyası fikrinin iki taraflı ortaya çıkış sebeplerini açıklamaktadır. Öncelikle XIX. yüzyıl bağlamında Müslümanlar, Hıristiyan Batılılar tarafından karşılarındaki bir ırk olarak görülmeye başlamıştır. Bu anlayış Müslümanların sadece farklı olması değil aynı zamanda aşağı görülmesi düşüncesini getirmiş ve çeşitli eşitsizlikler oluşturmuştur. İşte buna karşı Müslüman düşünürler de bir yanıt olarak İslam dünyası fikrini geliştirmiş, bir İslam medeniyeti vurgusu yapmış ve Müslümanların bir siyasî topluluğa bağlı olduğunu savunmuşlardır. Aydın'a göre Müslüman düşünürlerin karşı geliş amaçlı bu stratejileri Avrupalıların ırk merkezli kavramsallaştırmasının oluşturduğu anlayışa daha da hizmet etmiş ve Müslümanların farklı olduğu düşüncesini daha da kuvvetlendirmiştir. Kısacası Aydın'a göre İslam dünyası fikrinin ortaya çıkması Avrupalıların Müslümanlar için oluşturduğu kalıpların ve bunlara Müslüman düşünürler tarafından verilen yanıtların istemsiz sonucudur.

Bu argümanlar üzerine inşa edilen *İslam Dünyası Fikri*'nin şüphesiz ki başarılı olduğu ve literatüre katkı sağladığı çeşitli noktalar mevcuttur. Öncelikle bu eser Müslüman dünya ile ilgili literatürde yaygın olan anlayışlara başarılı bir baş kaldırı sunmaktadır. Müslümanların farklı olduğu anlayışı hem Ortantalist yazında hem de Müslüman düşünürler arasında farklı şekillerde de olsa müşterek olan bir anlayıştır. Buna karşılık Aydın'a göre Müslümanlar tarih boyunca böyle bir farklılık içerisinde yer almamış, diğer geniş topluluklar gibi kendi içlerindeki çeşitlilikleriyle var olagelmıştır. Nitekim Aydın pek çok noktada hem tarih boyunca Müslüman toplulukların nasıl çeşitli olduğunu hem de bunun Avrupalı toplulukların kendi iç çeşitliliklerinden çok farklılaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Müslümanların istisnaılığı argümanı tarihsel delillerle çürütülmektedir. Böylece çalışma Müslümanları küresel tarih içerisine başarılı bir şekilde eklemelendirebilmektedir. Bunun yanı sıra yazar bunu tek bir döneme bağımlı kalmadan gerçekleştirmektedir. XIX. yüzyıl öncesine pek çok referansın da yapıldığı bir anlatımla Aydın, İslam dünyası

fikrinin çıkışı ve Müslüman toplulukların asıl mahiyetini yaklaşık 150 yıllık bir serüven olarak anlatmaktadır. Aydın'ın bunu başarılı bir kompozisyon örneği olarak yapması da muhakkak ki kitabın kuvvetli taraflarından biridir. Böylece duru bir dille yazılmış, argümanların net bir şekilde sunulduğu ve bu serüvenin rahatça anlaşılabilirdiği bir eser ortaya çıkmıştır.

Bu kuvvetli yanlarının yanı sıra *İslam Dünyası Fikri* bazı önemli sorulara yanıtlar verirken başka soruları da akla getirmektedir. Öncelikle İslam dünyası fikrinin oluşumuyla ilgili argüman bazı soru işaretleri oluşturmaktadır. Eserde Avrupalılar'ın XIX. yüzyılda Müslümanlara yönelik yaklaşımları ve Müslüman düşünürlerin buna yanıtlarının İslam dünyası fikrinin gelişmesinde önemli rol oynadığı konusunda ikna edici önermeler mevcuttur. Ancak XIX. yüzyıl zaten dünyada çok ciddi değişimlerin olduğu ve İslam dünyası fikri gibi diğer muhtelif fikirlerin (ideolojiler) yükseldiği bir dönemdir. Süreci siyasî, iktisadî ve sosyal diğer büyük değişimlerden bağımsız olarak fikrî düzeyde bir yaklaşım ve buna verilen reaksiyonlarla açıklamak biraz indirgemeci bir eğilim olarak görülebilir. Bu yaklaşım ve reaksiyonun diğer değişimlerden daha çok etki sahibi olduğu iddia edilse bile en azından bunun sebepleri daha net bir şekilde ortaya konulabilirdi. Bu durum alternatif argümanların yeterince tartışılmamış olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Argümanın bu kısmının ikna gücünün görece eksik kalmasının sebeplerinden biri alternatif argümanların yeterince tartışılmaması iken bir diğerinin de delillerin kullanımıyla ilgili olduğu söylenebilir. Aydın kitap boyunca argümanlarına delil olarak anekdotlara fazlaca başvurmaktadır. Bu hem XIX. yüzyıl öncesi Müslüman toplulukların tasvirinde hem de ilerleyen bölümlerde İslam dünyası fikrinin gelişiminin anlatımında görülmektedir. Ancak kitabın yayımlanmış olduğu kitap serisinin genel okuyucuya da yönelik olduğu düşünüldüğünde bu iki noktanın (alternatif argümanlar ve delillerin sunumu) bilinçli bir kararın sonuçları olması muhtemeldir. Okuyuşun yalnlığının korunması amacıyla yazar böyle bir tercihte bulunmuş olabilir.

Bunların yanı sıra, Aydın eseri boyunca Müslümanlara yönelik özcülüğe ve genellemelere karşı çıkarken, kitabın bazı noktalarında kendisinin genellemeler yaptığı hissedilmektedir. Özellikle kitabın ilerleyen bölümlerinde İslamcılarının görüşleri ve bunların etkileri tartışılırken bazı genellemeler görülür. İslam dünyası fikrinin İslamcı (veya panislamist) kavramsallaştırmayla gelişmesi ve özellikle de XX. yüzyılda İslamcı çevreler tarafından yeniden üretilip yaygınlaştırılması konusunda Aydın'ın tespitleri muhakkak ki çok önemlidir. Ancak yazar bunları Müslüman topluluklardaki bütün kesimlere hâkim olan bir kavramsallaştırma olarak değerlendirip sunmaktadır. Kitapta da belirtildiği gibi Sultan Abdülhamid, Kral Faysal, Humeynî gibi figürler bütün farklılıklarına

rağmen Batı'ya karşı ortak bir İslam dünyası fikrini paylaşmaktaydı. Ancak bu isimlerin yanı sıra modern Müslüman topluluklarda ön plana çıkmış Mustafa Kemal, Cemal Abdünnâsır, Şah Rızâ, Habîb Burgiba gibi isimler, İslam dünyası kavramsallaştırmasından tamamen hâli olmasalar da Batı ile ilişkilerini çok daha farklı şekillerde kurabilmişti. En nihayetinde din Müslüman topluluklar için yaygın bir etkiye sahip olsa da İslamcı fikirleri savunan kesimler Müslümanların tamamı değildir ve eğer Müslümanlar üzerine bir genelleme yaparsak bunun bahsi geçen ilk grubu olduğu kadar ikinci grubu da kapsayabilmesi daha doğru olacaktır. Bu sebeple her ne kadar geniş bir etkisi olsa da Aydın'ın tartıştığı ve özellikle XX ve XXI. yüzyıllar bağlamında eleştiriler sunduğu İslam dünyası fikrini bütün Müslümanların değil de “İslamcıların İslam dünyası fikri” olarak tahdit etmenin daha sağlıklı olacağı söylenebilir.

Son olarak bir önceki nokta ile ilişkili şekilde Aydın'ın argümanlarını bağlamış olduğu tartışmalara da değinilebilir. Özellikle kitabın Soğuk Savaş ile ilgili kısımları ve sonuç bölümü İslam'ın günümüzdeki siyasallaşmasının kökenlerini anlamak için çok önemli işaretler sunmaktadır. Gerçekten de Aydın'ın bu nosyonun anlaşılabilmesi için meselenin tarihsel kökenlerine bizi yönlendirmesi oldukça faydalı olmuştur. Bununla beraber yazarın İslam'ın siyasallaşmasıyla ilgili tartışmaları ve eleştirilerini IŞİD, el-Kaide, Humeyni gibi birkaç çarpıcı örnek üzerinden yapıyor olması da dikkat çekmektedir. Muhakkak ki kökenlerine bakıldığında şiddet kullansın veya kullanmasın yahut daha devrimci veya daha katılımcı olsun, İslamcı hareketler İslam dünyası fikrinden beslenmektedir. Ancak Müslümanların birliği üzerinden hareket eden bu hareketler tasvir edilirken şiddet yahut fikirler bağlamında daha radikal hareketlerin biraz daha vurgulanmış olduğu görülmektedir. Anlatıyı İslamî hareketlerin bir kısmına odaklayarak sunmanın okuyucunun İslamî hareketlerin kendi içlerindeki çeşitlilikleri göz ardı etmesine sebep olabileceği söylenebilir.

Bütün kuvvetli ve soru işareti oluşturan kısımlarıyla birlikte Cemil Aydın'ın kitabının önemli katkılar yapan etkileyici bir eser olduğunu söylemek mümkündür. Bu eser özellikle İslam dünyası fikrinin kökenlerini ve gelişimini göstermesi yönüyle günümüz Müslüman topluluklarını anlamak için önemli bir kaynak sunmaktadır. Müslümanların entelektüel tarihini modern küresel tarih içinde başarılı bir şekilde değerlendiren bu çalışmanın önümüzdeki süreçte de destekleyen ve karşı çıkan önemli ilmî çalışmalara kapı açacağı muhakkaktır.

M. Tahir Kılavuz, Dr. Öğr. Üyesi

Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID 0000-0002-3827-3827

DOI 10.26570/isad.1056231